

OPBOUW

WEEKBLAD TOT OPBOUW VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

uitgave van de gereformeerde persvereniging opbouw

Simon de tovenaars

Handelingen 8: 14-19

De apostelen hebben de ene verrassing na de andere beleefd. Op een goede dag hoorden de apostelen en de broeders in Judea, dat ook de heidenen het Woord van God aangenomen hadden. Met deze mededeling begint Handelingen 11.

Maar in Handelingen 8 lezen we ook zo iets: De apostelen te Jeruzalem hoorden, dat Samaria het Woord van God had aanvaard.

Het waren bewogen dagen. Na de steniging van Stefanus brak een zware vervolging los tegen de gemeente in Jeruzalem; en allen werden verstrooid over de streken van Juda en Samaria, met uitzondering van de apostelen. De apostelen nemen een eigen plaats in. Nu horen zij, dat Samaria het Woord van God heeft aanvaard. Mensen buiten Israël hebben het Woord van God aangenomen.

Dit bericht wordt voor de apostelen aanleiding zelf ook stappen te ondernemen in de richting van Samaria. Op dit ogenblik hebben ze zich ongetwijfeld de opdracht van de Here herinnerd: gij zult kracht ontvangen, wanneer de Heilige Geest over u komt en gij zult Mijn getuigen zijn te Jeruzalem en in geheel Judea en Samaria en tot het uiterste der aarde (1: 8). Dat had hun Meester gezegd vóór Zijn hemelvaart. Tien dagen later heeft de Heiland Zijn Heilige Geest uitgestort. Toen kon Petrus verklaren: Nu Hij dan door de rechterhand van God verhoogd is en de belofte des Heiligen Geestes van de Vader ontvangen heeft, heeft Hij uitgestort wat gij en ziet en hoort. Voor de Raad heeft Petrus het zo gezegd: God heeft Jezus door Zijn rechterhand verhoogd tot een Leidsman en Heiland om Israël bekering en vergeving van zonden te schenken. (2: 33 en 5: 31).

Toen nu de apostelen te Jeruzalem hoorden, dat Samaria het Woord van God had aanvaard, zonden zij tot hen Petrus en Johannes. Ze stuurden niet zomaar

**DOOR
L. W. G. BLOKHUIS
SCHIEDAM**

de eersten de besten even de grens van het eigenlijke Joodse land over. Neen, ze zonden Petrus en Johannes, die, daar aangekomen, voor hen baden, dat zij de Heilige Geest mochten ontvangen. In Samaria aangekomen spraken ze een gebed uit. Ze baden voor de gelovigen in Samaria, dat deze de heilige Geest mochten ontvangen. Deze zin roept vragen op. Hadden ze dan in Samaria de heilige Geest nog niet? Kan een mens in de Here Jezus geloven zonder de heilige Geest te hebben gekregen? Is het niet juist de Heilige Geest, die steeds weer het geloof in harten van mensen werkt?

Dat zijn de vragen, die bij ons opkomen. Nu zegt Lukas niet, dat de apostelen baden of de gelovige Samaritanen de Heilige Geest mochten ontvangen. Hij schrijft: dat zij heilige Geest mochten ontvangen. Niet: DE Heilige Geest, maar: heilige Geest. Het scheelt maar één woordje. Maar dit kleine verschil is niet zonder betekenis. Onze Bijbelvertalers hebben dit wel aangevoeld. In sommige Bijbeluitgaven leest U soms: „Heilige Geest” met twee hoofdletters, maar ook wel, zoals hier: heilige Geest, met een kleine h en een grote G.

Dè Heilige Geest is een Persoon.

Maar hier is sprake van „heilige Geest”.

Wat bedoelt Lukas hiermee?

Dat wordt duidelijk als we doorlezen: Want deze was nog over niemand van hen gekomen. Op niemand van hen gevallen, staat er letterlijk vertaald. Heilige Geest was nog op niemand van hen gevallen.

Daar hebben de apostelen gemerkt. Maar waaraan hebben ze dit gemerkt? Hoe wisten ze dit? Lukas zegt het niet. Maar als we letten op de gebeurtenissen in het huis van Kornelius komen we op het goede spoor. We lezen in Hand. 10: 44-46: Terwijl Petrus deze woorden nog sprak, viel de heilige Geest op allen die het Woord hoorden. En al de gelovigen uit de besnijdenis, die met Petrus waren meegekomen, stonden verbaasd, dat de gave van de Heilige Geest ook over de heidenen was uitgestort, want zij hoorden hen spreken in tongen en God grootmaken. Hoe stond het met de tot geloof gekomen Samaritanen? Heilige Geest was nog op niemand gevallen, maar zij waren alleen gedoopt in de naam van de Here Jezus. Ze hadden al heel veel. De Here wilde hun zonden vergeven. Ze waren gedoopt in de naam van de Here Jezus. Echt gedoopt. Ze werden dan ook niet „overgedoopt” door Petrus en Johannes. Maar Petrus en Johannes baden wel voor hen, dat zij heilige Geest mochten ontvangen.

Toen legden zij hun de handen op en zij ontvingen heilige Geest. Het ging net zo als enige tijd later in het huis van Kornelius: Terwijl Petrus sprak viel de heilige Geest op allen die het Woord hoorden. En dan ziet Simon de Tovenaar wat er gebeurt. Toen hij de verschijnselen zag, die optraden na de handoplegging door de apostelen ging er een vuur van jaloersheid in hem branden. Misschien dacht hij, dat de handoplegging door de apostelen magische krachten in werking zette. De tovenaars leerden van elkaar tegen betaling geheime kunsten.

Simon de Tovenaar werd door het bijgelovige volkje in Samaria de grote kracht van God genoemd. Hij begreep niet, dat bepaalde gaven een teken waren van de komst van de heilige Geest. Hij leefde

Inhoud

- 1 Ds L. W. G. Blokhuis, Simon de tovenaars
- 2 Drs H. de Jong, „Geheel Israël zalig” (2)
- 3 Ds H. Amelink, Pastorale notities
- 4 Ds L. W. G. Blokhuis, De antifoon (slot)
- 5 M. de Jonge, Boekbespreking
- 6 Prof. dr H. J. Jager, Een abc van het Nieuwe Testament (Lichaam)
- 7 Dr H. M. Muder, De toon van de taal en de kleur van de woorden

nog in het heidense bijgeloof, dat je de goden kunt dwingen tot bepaalde wonderen, als je maar wist welke toverpraktijken je daarvoor moest aanwenden. Simon was verliefd op gaven en tekenen. En als hij de apostelen geld aanbiedt, bewijst hij, dat de gave, die hij hebben wil, hem wel wat waard is. Hij gooit een spierinkje uit om een kabeljauw te vangen.

We kunnen niet zeggen, dat Simon de zonde tegen de Heilige Geest heeft bedreven. Want de Here gaf aan Petrus de gave om Simon te doorzien en Petrus heeft hem opgeroepen tot bekering. Petrus zegt: Bekeer u van deze uw boosheid en bid de Here of deze toelag van uw hart u moge vergeven worden (vs. 22). Maar wat hij deed was toch wel slecht. „Deze boosheid van u”, zegt Petrus.

De tovenaars vroeg: Geef ook mij deze macht.

Maar de man begreep niet dat de Here veel meer wil geven dan de macht om wonderen en tekenen te doen. Zalig zij, die hun gewaden wassen, opdat zij recht mogen hebben op het geboomte des levens en door de poorten ingaan in de stad (Openb. 22: 14). Dat recht, die bevoegdheid, die macht wil de Here geven aan allen, die in Hem geloven. God wil Zijn volk verge-

ving schenken en reinheid en leven tot in eeuwigheid.

Simon vroeg: Geef ook mij deze macht, opdat, indien ik iemand de handen opleg, hij de heilige Geest ontvang.

Hij dacht: voor geld kun je alles krijgen.

Dat denken veel mensen vandaag nog.

Maar dat is één van de allergrootste vergissingen.

De tovenaars dacht: als ik nu de praktijken van die Petrus en Johannes maar ken, dan zal ik iedereen bij wie ik de handen opleg de heilige Geest geven. Dan kan ik die Geest dwingen. Dan beschik ik over die Geest. Dan heb ik heilige Geest in mijn macht.

Het geslacht van Simon de Toveraar is nog niet uitgestorven. Als ik het goed zie, groeit dit geslacht in onze dagen. Allerlei gebedsgenezingen en geestesdopen, waar je heel wat geld voor moet neerleggen, hebben meer met toverij dan met de heilige Geest te maken. Iets anders, maar even verwerpelijk is dit: op bijeenkomsten wordt gezegd: Wie de doop met de heilige Geest wil ontvangen, kan nablijven of naar voren komen. Alsof wij, met permissie gezegd, heilige Geest in onze broekzak hebben. Alsof wij zomaar over de heilige Geest kunnen beschikken en zijn gaven aan anderen kunnen meedelen.

De Heilige Geest heeft Zich wel eens in uiterlijke verschijnselen geopenbaard. Op de Pinksterdag en nu en dan daarna.

Maar het dagelijkse, blijvende werk van de Heilige Geest is innerlijke verandering. Oprechte bekering. Verlichting van het hart en ombuiging van de wil. Vernieuwing, eerst van ons hart en dan van ons leven.

Die vernieuwing is niet te koop.

Die vernieuwing wordt u gegeven als u het evangelie van de Here Jezus gelooft, van de Messias die stierf voor onze zonden en opstond tot onze vrijpraak. Hij Zelf wordt u geschonken in het Evangeliewoord. Gegeven. Niet verkocht, maar cadeau gegeven. En Zijn Geest wordt u ook gegeven, in de weg van het geloof.

Toen Petrus Simon de Toveraar de les had gelezen, hebben hij en Johannes het Woord van de Here gesproken. En op hun terugreis naar Jeruzalem verkondigden ze het Evangelie aan vele dorpen der Samaritanen. Zo sticht de Here vrede. Zo komt het tot echte vernieuwing.

„Geheel Israël zalig“:

klapstuk van de geschiedenis of hoofdsom der historie? (2)

We waren bezig enkele Schriftplaatsen aan te dragen waarin zowel van '(geheel) Israël' als van de 'rest' sprake is om zo wat wijzer te worden ten aanzien van het gebruik dat de apostel Paulus in Romeinen 11 van beide begrippen maakt. 'Rest' en 'geheel', zo zeiden we immers, kunnen bij hem niet zo maar tegenover elkaar worden gesteld alsof het om verschillende grootheden ging. We meenden bij de profeten op te merken dat beide begrippen er in een onderlinge verbondenheid toe dienen het Israël Góds te bepalen. Met het woord 'rest' is dan tweemaal aangeduid: enerzijds dat Israël niet zonder kleerscheuren door de geschiedenis heenkomt, maar anderzijds dat de Here God met telkens zo'n overblijfsel, al is het ook nog zo klein, zijn bedoelingen met Israël geheel kan bereiken. Maar we waren nog niet klaar; er zijn nog een paar plaatsen te noemen.

3) *Jeremia 31 : 7*: „Want zo zegt de HERE: jubelt van vreugd over Jakob, juicht om het hoofd der volken, verkondigt, looft en zegt: Verlos, HERE, uw volk, het overblijfsel van Israël“.

In onze gebruikelijke vertaling staat: „De HERE heeft zijn volk verlost, het overblijfsel van Israël“, - zonder dat het hebreuws tot deze weergave enige aanleiding biedt. Men heeft inderdaad al vroeg de tekst veranderd. De reden daartoe zal geweest zijn, dat men dat ernstige gebed om verlossing niet kon rijmen met 'jubelen', 'juichen' en 'loven' dat eraan voorafgaat (het 'verkondigt' kan beter weergegeven worden met 'doen horen'). Men kon zich niet voorstellen dat het gebed 'Red, HERE, uw volk' op feestelijke toon ten gehore zou worden gebracht. Maar toch, als wij om verlossing bidden tot de God van de menigvuldige verlossingen, dan is de verhooring zo zeker dat wij de klank van dankbare triomf reeds in de smeeking kunnen laten horen. Zo kende het latere Israël het *smeekgebed* 'Hosianna!', d.i. 'Red toch (HERE)!', - en die roep was niettemin een *juichkreet*! Dus vertalen we rustig wat er staat.

Op dit gebed om redding komt binnen het kader van de godsspraak van de verzen 7-9 een rechtstreeks antwoord van de Here God: „Zie Ik breng... enz. (de verzen 8 en 9). Met 'rechtstreeks' bedoel ik: zonder inleidingsformule 'zo zegt de HERE' of iets dergelijks. In de verzen 10-14 komt er dan een tweede antwoord van de Here God op het gebed van vers 7, dat wel door een zodanig woord is ingeleid. Het loont de moeite deze twee goddelijke antwoorden, dat van de verzen 8 en

DOOR
H. DE JONG
AMSTERDAM

9 en dat van de verzen 10-14, met elkaar te vergelijken. Ze hebben veel van elkaar weg. Beide zijn te typeren als een belofte voor Israël van (her)verzameling uit de volken. Toch is er ook verschil tussen de twee woorden. Om in muziek-terminen te zeggen: het eerste is in mineur gesteld, het tweede in majeur. In het eerste staat: „Onder gewezen zullen zij komen... (vs 9), en in het tweede: „Zo komen zij jubelend...“. En daarmee stemt een ander verschil overeen. In de eerste godsspraak namelijk heeft het terugkerende Israël iets schamels: blinden, lammen, zwangeren, barenden... (vs 8). Geen wonder dat onder hen de vreugde niet woont. Je kunt hierbij ter vergelijking denken aan het woord in Zefanja 3 : 12: „En Ik zal in uw midden doen overblijven een ellendig en gering volk en wie schuilen bij de naam des HEREN“ - alwaar het begrip 'overblijfsel' of 'rest' niet als een getalsmatige geringheid wordt uitgelegd maar als een poort in levenskwaliteit vanwaaruit men bescherming zoekt bij de naam van de Here God. Wel vaker trouwens is de 'rest'-gedachte verbonden aan dergelijke schamelheidsvoorstellingen. Het ligt derhalve voor de hand om de eerste godsspraak, die van Jeremia 31 : 8 en 9 dus, te beschouwen als vooral ingaande op dat deel van het gebed dat om de verlossing van het overblijfsel van Israël vroeg, terwijl het in de twee-

de godsspraak, die van de verzen 10-14, meer gaat om de verlossing van een voller, blozender, heler Israël.

Maar hoe komt nu het Israël van de tweede godsspraak er plotseling zo florissant uit te zien? Gaat het wel om hetzelfde volk als dat van zoëven? Ja en nee. Het gaat in de tweede godsspraak om de 'rest' zoals die door God tot volheid en heilheid gebracht is. Hoe heeft de Here God dat dan gedaan? Door de kinderzegen op te voeren? Nee, door een andere werkwijze te volgen. Die andere werkwijze van God ligt in deze tekst slechts verschoolen aangeduid, maar kan toch worden opgemerkt. God vult de 'rest' van zijn volk aan met *geroepen uit de volken* en komt zo tot het Israël van zijn bedoelingen. Vandaar dat vers 10 begint met de woorden: „Hoort het woord des HEREN, o volken, verkondigt het in verre kustlanden en zegt...“ Die volken namelijk spelen in de herverzameling van Israël een actieve rol; ze komen met Israël mee naar Sion! Vandaar ook dat in Jesaja 11 : 12 staat: „En Hij zal een banier opheffen voor de volken, en de verdrevenen van Israël verzamelen en de verstrooide dochters van Juda vergaderen van de vier einden der aarde“. Daarom ook is er zo'n opvallende gelijkenis tussen het begin van Jeremia 31 : 12: „Zo komen zij jubelend op de hoogte van Sion en stromen toe naar het goede des HEREN...“, en Jesaja 2 : 2: „En alle volken zullen derwaarts (naar Sion) heenstromen en vele naties zullen optrekken en zeggen...“, terwijl het in het ene geval om Israël en in het andere om niet-Israël gaat. Die twee categorieën schuiven in elkaar tot het Israël Góds. In vage contouren wordt hier reeds de gemeente van Christus zichtbaar zoals we die in het Nieuwe Testament tegenkomen: de rest van Israël plus de geroepen uit de volken. Maar voorzichtig, het blijft in deze tekst nog slechts bij wat vage aanduidingen. En zijn duidelijker getuigenissen aan te voeren. Daarom zullen we verderop hier nog breder en dieper op ingaan.

4) *Jesaja 46 : 3 en 4*: „Hoort naar Mij, huis van Jakob en geheel het overblijfsel van het huis Israël, die door Mij gedragen zijt van moeders lijf aan, opgenomen van de moederschoot af. Tot de ouderdom toe ben Ik dezelfde en tot de grijsheid toe zal Ik u torsen; Ik heb het gedaan en Ik zal dragen, Ik zal torsen en redden“.

Het eigene van deze Schriftplaats waarin opnieuw Israël en de 'rest' broederlijk naast elkaar voorkomen, is dat het volk *zijn hele geschiedenis door* te maken heeft met het 'rest'-gegeven. Het is weliswaar vooral rondom de babylonische

sche ballingschap dat de profeten met het begrip 'overblijfsel' werken. En dat ligt ook voor de hand, want dat was de tijd dat het volk door het gericht sterk uitgedund werd. Maar de profeet van het Troostboek die op zo'n hoog punt gesteld werd dat hij héél Israël's geschiedenis naar achteren en naar voren toe mocht overzien, spreekt het Israël van het verleden en het Israël van de toekomst aan als 'geheel het overblijfsel van het huis Israël's'. Betekent dit dat het begrip 'rest' niet langer in verband gebracht hoeft te worden met rampen en calamiteiten en dat het woord dus een overdrachtelijke betekenis begint te krijgen? Geheel juist.

Want eerlijk gezegd: 't volk Israël is inderdaad zijn gehele historie door met het zwaard achterna gezeten, al was natuurlijk de periode rond de ballingschap een waar dieptepunt. In Jeremia 31:2 staat een woord dat aansluiting geeft op de tekst die ons nu bezig houdt: „Het volk der ontkomenen aan het zwaard vond genade in de woestijn, Israël op weg naar zijn rust”. Het dubbelzinnige van dit woord is dat je bij 'woestijn' aan tweeërlei mag denken - zoals dat ook in Ezechiël 20:35 en 36 het geval is. Enerzijds is het de 'woestijn van het land Egypte' aan het begin van Israël's geschiedenis en anderzijds is het de 'woestijn der volken' in de periode die de profeet als het einde van zijn volk beleefde. Zo

lag Israël's geschiedenis, die hier getypeerd wordt als een op weg zijn van Israël naar zijn rust, ingeklemd tussen twee gevaarlijke woestijnen en dat stempelde zijn hele historie als een achterna gezeten worden door de volken. Vandaar de all-in typering van Israël: 'volk van aan het zwaard ontkomenen'. En dat betekent 'rest'-volk. Maar evenzeker gold voor de duur van heel de geschiedenis van dit restanten-volk, dat het genade vond bij God in de woestijn. Als echter - en nu trekken we een behoorlijk forse konklusie - Israël voor wat betreft zijn verleden en heden en toekomst door de profeet aangesproken kan worden als 'overblijfsel', dan lijkt het niet raadzaam zijn geschiedenis in drieën te verdelen: eerst de periode van het Oude Testament waarin (ten naasten bij) geheel Israël zalig werd, dan de tijd van het Nieuwe Testament en de kerkgeschiedenis waarin slechts een rest van Israël behouden wordt en tenslotte een eindfase van de geschiedenis waarin weer (en nu nog voller) het geheel van Israël de zaligheid binnengaat. Dan moeten we veeleer zeggen dat dat 'rest'-karakter van Israël tot aan het einde der dagen aktueel blijft.

Verdieping

Maar nu moeten we inderdaad nodig een verdieping aanbrengen naar de meer geestelijke betekenis van het woord, zoals ik al aangaf.

Want de indruk zou kunnen ontstaan dat binnen Israël de 'rest' het resultaat was van het feit dat het volk telkens weer opnieuw in oorlog kwam met zijn vijanden. Dat dus het kortwiekende zwaard van buiten af zorgde voor een overblijfsel. Maar zo werkte dat niet. Wel valt aannemelijk te maken dat dit misverstand reeds zeer oud is en Israël zelf al parten heeft gespeeld. Er zijn immers signalen van dat Israël met het rest-begrip inderdaad romantiek bedreven heeft. Dat is met name het geval geweest bij het geslacht dat het laatst in Jeruzalem was overgeschoten alvorens de stad door Nebukadnezar werd verwoest. Diverse rampen had Israël ondergaan: de scheiding van het rijk onder Rehabeam, de wegvoering van het tien-stammen-rijk, de bedreiging door Sanherib en de eerste wegvoering van de Judeeërs onder Jojachin. Steeds hadden de Judeeërs en met name de Jeruzalemmers onder hen zichzelf als 'rest' verstaan. In toenemende mate, zoals uit de teksten valt op te maken. Maar niet steeds ging daar een besef van ootmoed mee gepaard. Een woord als in 2 Korinthen 21:14 had dit kunnen teweeg brengen. De Here God zegt daar: „Ik ga het overblijfsel van mijn erfdeel verwerpen...” en daaruit blijkt dus dat zijn gericht voor het woord 'rest' geen halt houdt. Maar in plaats van ootmoed heeft onder de laatst overgeblevenen in

Redactie

Ir. A. W. Biersteker
T. Hoekstra
Drs. H. de Jong
Drs P. J. van Kampen
Mr. dr. J. Meulink
D. W. L. Milo
Ds. E. R. Postma
Drs. W. G. Rietkerk

Adres van de Redactie:

Ds. K. Muller, Dovenetel 45,
8446 SH Heerenveen
Tel. 05130-20476

Kerknieuws / Uit breder kring

M. J. F. van der Wal
Brugakker 60-17
3704 RA Zeist
Tel. 03404-61525

Jeruzalem de stemming geheerst van 'hoe kleiner hoe fijner!' (Ezechiël 11:3, 15; 33:24). Dat is de romantiek van het kleine getal: elke ramp maakt de overblijvendenden zuiverder. Maar de profeten zijn daar bepaald niet gerust op geweest. Bij hen vinden we het beeld van het smelten, maar en Jeremia en Ezechiël zijn het er beiden over eens dat het smelttingsproces geen resultaten oplevert (Jeremia 6:27-30 en Ezechiël 22:17-22). En het is waar: lijden loutert niet zomaar. Nood leert bidden maar nood leert helaas ook vloeken. Toch moet het zelfs voor die profeten moeilijk geweest zijn zich van die romantiek los te maken. Zo horen we Ezechiël zeggen (en hij heeft het dan over de laatst overgeblevenen in de hoofdstad): „Ach, HERE, wilt Gij soms een einde maken aan het overblijfsel van Israël?” (11:13). En het moet voor de profeet Jeremia en zijn omgeving bepaald schokkend zijn geweest toen hij in het visioen van de twee korven vijgen (hfst. 24) te zien kreeg dat het niet 'het overblijfsel van Jeruzalem' zou zijn dat het nieuwe Godsvolk zou vormen (vers 7 en 8) maar de naar het land der Chaldeeën weggevoerden (vers 5 en 6): „Ik zal mijn oog op hen slaan ten goede”. sprak de Here God. Waren die van Babel dan wel goed? Het mag ons niet ontgaan dat de profeet verkiezingsterminologie gebruikt: aanzien ten goede. Dat God hen aanzag ten goede betekent dat Hij ze goed kéké. Als je er goed over nadenkt is het inderdaad uiterst vreemd geweest dat de weg naar de toekomst in die dagen vooral over de naar Babel afgevoerden gelopen heeft. Het is goed te begrijpen dat er aan dat geschiedenisbeeld van de bijbel tot in onze tijd toe gemorrelt is. Maar we staan hier voor een van de oordelen van de verkiezende God - waarbij zich trouwens iedere Israëliet, hetzij in Jeruzalem of Babel, mocht aansluiten. Immers, „vrede, vrede, voor hem die verre en voor hem (vervolg ap pag. 4 - onderaan

Bijbels spreken

Door de vele aandacht die er momenteel aan Maarten Luther wordt gegeven, kwam ik ertoe om het boek van Prof. dr W. Kooiman over Philippus Melancton te herlezen. Deze vriend en bondgenoot van Luther is een merkwaardig man. Bijgelovig tot in het absurde, was hij toch steeds bezig met de uitleg van de Bijbel. Kooiman vertelt dat toen Melancton stierf hij bezig was voor de veertiende keer de brief aan de Romeinen uit te leggen voor zijn studenten. Voor de veertiende keer! Wij zouden het tegenwoordig vreemd vinden als een hoogleraar zo iets zou doen. Maar die bevreemding van ons is, denk ik, verder van het Bijbels spreken verwijderd dan de eenzijdigheid van Melancton. Later weet ook Calvijn dat de brief aan de Romeinen een sleutel is tot het verstaan van heel de Heilige Schrift. Een open venster waardoor we mogen zien in het hart van Gods werk voor ons. Een open venster waarvoor we deze hele werkelijkheid waarin we leven mogen zien liggen onder de glans

Pastorale notities

AALTEN
DOOR
H. AMELINK

van de bevrijdende leer van de rechtvaardiging van de zondaar uit genade alleen, zonder de werken. H. Bavinck zegt dat Melancton de eerste Lutherse dogmatiek schreef. Zijn „Locī”. De indeling van de Bijbelse leer in loci lijkt me een stap op de verkeerde weg. Hoewel Bavinck er nog bij zegt „Dit werk (de Locī), ontstaan uit een verklaring van de brief aan de Romeinen, was praktisch, eenvoudig, soteriologisch, zonder enige scholastiek, eigenlijk veel meer een confessie dan een dogmatiek”. Ik vermoed dat Bavinck wil zeggen dat Melancton eigenlijk nog geen echte dogmatiek heeft geschreven. Sederdien is het de gewoonte de dogmatieken zo in te delen, althans in grote kringen van het protestantisme. En dat heeft

een naar gevolg gekregen. Het echte Bijbelse spreken werd opgedeeld in hoofdstukken. Terwijl er maar één hoofdstuk is omdat er maar één hoofdzak is. De Bijbel geeft antwoord op de vraag hoe een zondaar gered wordt door Jezus Christus alleen. Dat er in Jezus Christus gerechtigheid Gods openbaar is geworden getuigen wet en profeten. Romeinen 3:21, 22. De indeling in stukjes van het ene werk van God, waardoor Hij de zondaar redt, geeft aanleiding en mogelijkheid om over onderdelen uitvoerig te worden, eenzijdig te worden, zonder de echte eenzijdigheid van de Bijbel te eerbiedigen. Bavinck zegt van Luther dat hij geen systematische natuur had. „Een dogmatiek liet hij niet na. Des te meer was hij een oorspronkelijke, een scheppende geest”. Dat is een hoge lof. Het zou voor heel de christenheid goed zijn als we terugkeerden naar het begin van de Reformatie en als we dogmatieken willen schrijven laten het dan boeken zijn doortrokken van de brief aan de Romeinen. Dan blijft het: eenvoudig, soteriologisch en praktisch. Want zo is de Bijbel.

De antifoon

De stem van de Christelijke minderheid over Israël (slot)

Veel roomse liturgische handelingen doen oudtestamentisch aan. Dat is te begrijpen als u bedenkt dat deze kerk zichzelf beschouwt als in de plaats van Israël gekomen. Middeleeuwse beeltenissen stellen de kerk voor als een fierevrije vrouw met een opgeheven hoofd en de synagoge als een arme geblinddoekte neergebogen slavin. En dan geeft de Here na eeuwen in Zijn goedheid de Reformatie. Ik wil me beperken tot de Calvinistische, de Gereformeerde reformatie. Luther is een hoofdstuk apart. De reformatie heeft in de Roomse eredienst en kerkleer een miskennen gezien van de vervulling van het Oude Verbond door Christus. Een prachtige weergave van het reformatische standpunt vindt u in art. 25 N.G.B. Ik stip de hoofdzaak aan: de ceremoniën der wet hebben in Christus afgedaan, alle schaduwen hebben een einde genomen, zodat het gebruik daarvan onder Christenen is vervallen. De reformatie beweegt zich op de lijn van Hand. 15 en de brief aan de Hebreëen. We hebben aan Calvin heel veel te danken.

Toch moet ook de reformatie uit Genève nagerekend en zo nodig gecorrigeerd worden. Hij laat de nadruk vallen op de eenheid van het verbond, die zelfs in de onveranderlijkheid van God en in de eeuwigheid worden gefundeerd.

Vervolg van pag. 3

„GEHEEL ISRAEL ZALIG”

die nabij is, zegt de HERE” (Jesaja 57 : 19). Maar zoveel is zeker dat als de rest-gedachte niet voortdurend verbonden wordt aan de goddelijke vrije verkiezing, met andere woorden: aan het besef dat het Gó is die doet overblijven, kan ze de stof leveren voor een zeer verfijnde hoogmoed. Het is daarom geen overbodigheid dat Paulus spreekt van 'het overblijfsel naar de genadige verkiezing' (Romeinen 11 : 4). Die toevoeging van 'de verkiezing der genade' moet er wel bij.

Het zijn dus niet zozeer de katasrofes geweest die in Israël hebben gezorgd voor een geestelijke rest. God kon die wel als middel hanteren en dat heeft Hij ook gedaan. Maar ver daarbovenuit gebruikte Hij daarvoor zijn woord dat Hij van meet aan onderscheidenlijk heeft laten verkondigen onder zijn volk, ongeacht of de tijden goed waren dan wel boos. Want het woord, dat is bij uitstek Gods verkiezingsinstrument, waarmee Hij zich Zijn Israël vormt. Daarover de volgende keer.

DOOR L. W. G. BLOKHUIS SCHIEDAM

Maar hangt bij Calvin de geschiedenis niet in de lucht? Komt hier geen tijdloze aanpak om de hoek kijken, die aan de voortgang van de heilsgeschiedenis te weinig recht doet? Het heeft zin om deze kritische vraag te stellen.

Waar is bij Calvin de onderscheiding tussen Oud en Nieuw Verbond? Volgens Graafland moet worden gezegd, dat Calvin hierover niet zo veel wist te zeggen. Wat hij er van zegt komt hier op neer, dat pas met de komst van Christus in de wereld de uitwerking en het werkelijke resultaat van de beloften is aangebroken. Maar het beloofde heil is ook al in het O.T. ontvangen. In het Oude Testament vooruitziend op Christus en in het Nieuwe Testament terugziend op Christus. Bij Calvin domineert Gods onveranderlijkheid en de eeuwigheid van het heilswerk van Christus, Met onveranderlijkheid bedoelt Calvin verbondstrouw. We moeten ervoor oppassen Calvin in het hoekje van de vergriekste theologen in te delen. Dan doen we hem onrecht. Calvin benadrukt, dat God Zijn woord houdt.

De Here houdt Zijn belofte. Daarom is er bij de God van het verbond geen verandering te duchten. Bij de Vader des Lichts is geen verandering of schaduw van omkering (Joh. 1 : 17). De HERE

zegt: Ik ben niet veranderd en daarom zijt gij, kinderen van Jakob, niet verteed.

We noteren dankbaar, dat Calvin bij ons weten nooit heeft gezegd, dat de kerk in de plaats van Israël gekomen is. Hij legt nadruk op de eenheid van Oud en Nieuw Verbond. Calvin ziet Israël als het oude verbondsvolk en de gemeente als het nieuwe verbondsvolk. Israël is een type, een voorbeeld van afschaduwing. En het heeft zijn rol vervuld, wanneer de werkelijkheid van het vooraf uitgebeelde is verschenen. Het Oude Testament is de voorbereiding op het Nieuwe. Israël is de kerk in de kinderschoenen. Deze typologische opvatting van Israël is wijd verbreid onder ons. En daar zit veel goeds in. Maar toch is er meer te zeggen. Er zijn in het O.T. ook on vervulde profetieën over en voor Israël. Wij zullen voor het verstaan van het Oude Testament moeten praten met Messiasbelijdende Joden. Met Christenen uit het volk Israël. Die hebben een gescherpt oog voor deze zaken.

Trouwens, bij Calvin zelf zijn prachtige uitspraken te vinden op dit punt. Hij vermaant ons, dat wij de Joden niet mogen verachten, omdat Gods zegen nooit geheel en al van hen zal wijken. God heeft Zijn volk niet definitief verstoten. Calvin gaat ervan uit, dat niet het volk Israël als volk behouden wordt, maar de verkoren enkeling, de rest die in Christus gelooft. Eigenlijk is het moeilijk om Calvin na te rekenen. Hij heeft zo hard gewerkt en zoveel geschreven, dat het moeilijk is een afgerond beeld te krijgen. Enerzijds beklemt hij de persoonlijke verkiezing in eeuwigheid, die zich openbaart in het persoonlijk geloof in Christus, maar anderzijds legt hij er de nadruk op dat Israël als volk door alle diepten heen door God als *Zijn uitverkoren volk* wordt vastgehouden. Wat Calvin betreft, het is niet goed mogelijk bij hem een afgeronde uitleg van de vragen rondom Israël te vinden.

Hoe is het denken na Calvin in de gemeente geweest?

Om het niet te lang te maken geef ik enkele voorbeelden bij wijze van illustratie.

Onze belijdenisgeschriften zwijgen over Israël en zijn toekomst. Het lijkt wel of de officiële Gereformeerde Kerken geen woord over Israël te zeggen hebben.

Toch is in de Gereformeerde Kerken in Nederland de antifoon, de tegenmelodie gezongen. Ik laat u een paar stemmen horen. Om te beginnen die van Herman Witsius, die professor is geweest in Franeker, in Utrecht en in Leiden. Hij leefde van 1636 tot 1708. Hij wilde in zijn denken vóór alles bijbels zijn. In zijn werk: „De verbonden van God met de mens” schreef Witsius: „Omdat de Schrift ver-

vuld moet worden, zo heeft de apostel terecht besloten, dat het (nl. het herstel van Israël) in de laatste tijd volkomen zal worden uitgevoerd. De apostel geeft te kennen (Rom. 11 : 12), dat er veel groter en onbekrompener goederen op de Christelijke gemeente zullen afstorten uit der Joden volheid en wederaanneming, dan er uit derzelven val en vermindering tot de heidenen gekomen zijn!

Een tijdgenoot van Witsius was de strijdbare en originele dominee Koelman. Hij schreef o.m. een boekje onder de titel: „De plichten der ouders hun kinderen voor God op te voeden”. Daarin geeft hij raad aangaande de inhoud van het gebed dat de vaders hun kinderen zullen leren. Hij zegt in dit verband, dat we ook moeten bidden voor de Joden, 'dat zij weder aangenomen en tot het christelijk geloof bekeerd mogen worden, dat het deksel van hun hart en ogen afgenomen worde en zij Jezus Christus, de enige Zaligmaker erkennen, in Hem geloven, Hem beminnen en gehoorzamen, volgens Gods beloften, en volgens de eed van de vaders gezworen, dat geheel Israël moge zalig worden en zij de heerlijke kerk moge worden.’

Er zou nog veel meer aangehaald kunnen worden uit onze 17e en 18e eeuwse kerkgeschiedenis. De verwachtingen die uit de woorden van Witsius en Koelman spraken leefden aan de overkant van de Noordzee nog sterker dan hier. Hebben we hier te maken met een zijstroom van de reformatische traditie?

Over deze vraag is veel gedacht en geschreven. Zijn de Nadere Reformatie hier en het Puritanisme in Engeland en Schotland afbuigingen van de Reformatie? Of nadere ontwikkelingen ervan? Daar zou veel over te zeggen zijn. Ik volsta met één opmerking. De reformatoren hebben helder onderwijs gegeven, naar Gods Woord. over de rechtvaardiging door het geloof, over het sacrament, over de genoegzaamheid van de Heilige Schrift. Maar ze hebben niet alle vragen even grondig kunnen behandelen. Ze zijn aan de toekomstverwachting amper toegekomen, al blijven hun woorden over deze zaak goed en vertroostend. Maar de toekomst van Israël had in hun grote strijd niet veel aandacht. Daar hebben volgende generaties zich wel mee bezig gehouden. En dat is al heel vroeg begonnen. De weg van de onder de Puriteinen algemeen levende toekomstverwachting is gebaad door de Bijbel met kanttekeningen, die Engelse vluchtelingen in Genève in 1560 uitgaven en door het werk van Petrus Martyr.

Een ander belangrijk figuur was William Parkins. Hij schreef: Alle volken zullen gezegend worden in Abraham. Hieruit leid ik af dat de

natie van de Joden geroepen zal worden en bekeerd zal worden om deelgenoot te worden van deze zegen. Wanneer en hoe, dat weet God.

In de grote Cat. van Westminster staat als antwoord op deze vraag: Waar bidden we om in de tweede bede? Onder meer: „Wij bidden dat het rijk van zonde en satan verwoest mag worden, het Evangelie verbreed door de hele wereld, de Joden geroepen, de volheid der heidenen ingebracht”. Dat is een uitspraak in een officieel Geref. belijdenisgeschrift!

Er waren ook Independenten. Ze dachten een beetje anders over de kerkregering, maar niet over de hoofdzaken van het Evangelie. Onder deze Independenten waren zeer geleerde Schriftverklaarders. In één van hun belijdenissen, de Verklaring van Savoy, staat: „We verwachten dat in de laatste dagen, als de antichrist vernietigd zal zijn, de Joden geroepen, en de tegenstanders van het Koninkrijk van Gods geliefde Zoon verbroken, dat dan de kerken van Christus... in deze wereld een rustiger, vreedzamer en heerlijker staat zullen beleven dan ooit tevoren.”

Thomas Manton zegt dat de Joden zullen worden toegebracht. Daarbij verwijst hij naar Hosea 3:5: „Daarna zullen de Israëlieten zich bekeren en de HERE, hun God zoeken, en David, hun koning, en bevend komen tot de HERE en tot zijn heil - in de dagen der toekomst”. Volgens Manton voorspelt Hosea wat er in de toekomst met de Joden zal gebeuren.

Zo zou ik nog een tijd door kunnen gaan met citeren. In het begin van de 18e eeuw schreef prof. F. A. Lampe in zijn grote werk over het „Genade-Verbond” over de geweldige beroeringen die eens over de wereld zullen gaan, vooral in het gebied van de Mohammedaanse wereld. Door al deze beroeringen zal God volgens Lampe de kerk beginnen te verheffen en het antichristelijk Rome ten onder brengen. Dit alles zal voor Gods volk de ure der verzoeking zijn, mede door inwendige vijanden der kerk.

In de 19e eeuw klinken in ons land de stemmen van Da Costa, Scholte, Van Andel en anderen. Op één figuur wil ik nog ingaan. Ik bedoel Isack Esser, adjunct-inspecteur van de culturen in Ned. Indië, later resident van Timor, evangelist, straatprediker en bovenal Schriftonderzoeker. Hij leefde van 1818 tot 1885. Hij heeft getafeld met de Gouverneur-Generaal van Indië, maar hij heeft ook vertoefd bij de ellendigste der ellendigen in kampongs en hospitaal. De heer T. D. Smid wijdde in het maandblad „Woord en Wereld” in 1966 enkele artikelen aan hem.

Esser hoopte onder de levend overgeblevenen te zijn, die naar

het woord van Paulus zouden worden opgenomen in de lucht, de Here tegemoet. In 1874 verscheen zijn boek „De Openbaring van Johannes in verband met de tijdsomstandigheden”, met een aanbeveling van docent Brummelkamp uit Kampen en ds P. Huet uit Dirksland.

Esser schrijft: Men raadplege de Oudtestamentische profetieën en zal er in vinden dat de Joden aanvankelijk in ongelovige toestand zullen terugkeren naar hun land en onder hen zal uit Joden en heidenen de kern gevonden worden van het ware volk Gods, later gevolgd door de bekering van Israël als natie. Vóórdat de Joodse natie echter tot erkenning van de Messias komt, zal ze tot het uiterste der verharding raken. Het zoeken van de Here door Israël leidt geenszins dadelijk tot de erkenning van de Here Jezus als Messias. Dat gaat volgens Ezechiël 37 langzaam: „... Nochtans is het wederoprichten van dat ware Israël een groot werk, omdat het dan een tijd is van afval, van een geheel ontaard en krachteloos Christendom, hetwelk geheel dreigt onder te gaan.” Esser spreekt ook over het duizendjarige rijk en de eerste opstanding van Openb. 20. Hij merkt op: „Alleen dit staat vast, dat opstanding niet is hemelvaart en dat hier sprake is van lichamelijke opstanding, niet van geestelijke. Het is onbetwistbaar, dat de eer-

ste opstanding moet zijn afgelopen, vóórdat de levend overgeblevenen veranderd worden.” Hij acht het waarschijnlijk dat de dag van 1000 jaren nodig is om de Joodse Natie eindelijk zo ver te brengen, dat de beloften aan Abraham geschonken, ten volle kunnen worden vervuld.” Men moet onbevooroordeeld de gang der toekomstige gebeurtenissen bestuderen en zal de overtuiging krijgen, dat gelijk Salomo's vrede-rij is vooraf gegaan door de bloedige gerichten uitgevoerd door David, het also weder zal zijn op het eind van deze bedeling...”

Esser kreeg veel tegenspraak van verschillende kanten. Zoals Origenes in de oudheid de wissel omgooide, zo deden Kuiper en de zijnen dat in Gereformeerd Nederland. Kuiper schreef in: „De gemene gratie”: Moest thans nog voor het volk van Israël een plaats worden uitgezocht, die in aard overeenkwam met de plaats die het destijds van God ontving, dan zou het natuurlijk niet in het nu dode slob van Cyprus en Palestina, maar in het hart van Europa geplaatst moeten zijn.” Dat zei Kuiper in 1902. Wij leven na de Tweede Wereldoorlog, na 1948 toen de staat Israël er kwam. Het hart van het oude Europa is verscheurd. En de wereldgeschiedenis heeft als brandpunt Jeruzalem. En Israël heeft het weer ondragelijk moeilijk. Maar het wordt anders.

M'n laatste citaat is van prof. Greydanus. Die schreef (K.V. Lucas II, blz. 30): Bekering en gelovige erkenning en aanneming moeten eerst komen, zal de Here zich in gunst aan Israël vertonen. Bij 's Heren wederkomst zal dat zijn. Dan juicht ook Israël Hem tegemoet. En dan is er voor Israël heil. Ik heb u de antifoön, de tegemelodie laten horen. Ook voor Israël wordt het waar:

Toch overwint eens de genade en maakt een einde aan de nacht.

Dan onderwerpt de Heer het kwade, dan is de strijd des doods volbracht.

Gebruikte literatuur:

T. D. Smid. Toekomstverwachting, inzonderheid bij Isack Esser, artikel in Woord en Wereld, 1966, blz. 302 vv.

C. J. Buijs, Israëls aanneming. Het leven uit de doden. 1974.

P. den Butter, Volk tussen eeuwigheid en eenzaamheid, 1978.

Dr C. Graafland, Het vaste verbond, 1978.

Dr J. Daniël, Geschiedenis van de kerk I, 1963.

Hans Freiherr von Campenhausen, Griechische Kirchenväter, 1977.

Evert van der Poll, Volgend jaar in Jeruzalem, 1981.

Dr Simon Schoon, Geworteld in Israël.

Boekbespreking

Het Gereformeerd Landelijk Jeugdcomité (GLJC) heeft als 12e „hulp bij bijbelstudie” een bundeltje onder bovenstaande titel samengesteld en uitgegeven. Een goede zaak, actueel voor de jongeren. In tegenstelling tot vorige nummers, waarin één of twee auteurs hulp boden, is deze brochure van de hand van een zevental. Dat is goed te merken, want wat komt er al niet aan bod: de positie van de vreemdeling in Israël bijv., die van de gastarbeiders in ons land, die van mede-christenen in de derde wereld, in Oost-Europa en door en in dat alles het vreemdeling-in-de-wereld zijn van hen, die de Here Jezus volgen, zie Hebr. 11:13. Het is, lijkt me, alles samen net iets teveel om in 34 bladzijden te verwerken. Je merkt dan ook dat het (jammer genoeg) geen éénheid is geworden. Van verschillende bijdragen is veel goeds te zeggen, maar ik kan me voorstellen dat jongeren het geheel niet overzien, dat ze het verband, waarin de verschillende hoofdstukken bedoeld zijn, niet doorzien en nog minder de harmonie in het geheel ontdekken. Je zult maar een inleiding over „vreemdelingschap” moeten maken!

Ook merk je op dat de éne schrijver soms een iets andere weg wijst dan zijn collega doet. Zo klinkt in de bijdrage van dr J. Meulink over „Vreemdelingschap en staatsburgerschap” de roeping, die we op het publieke terrein hebben en nog zouden kunnen verwezenlijken, sterk door, terwijl de heer P. C. van Wijk in „Een bijbelse brief aan vreemdelingen” (1 Petrus) veel meer accent geeft aan het als „vreemden-in-de-wereld” verkeren.

Teveel dus. Maar je mist ook iets. Want in de Bijbel, zowel als in de geschiedenis van de kerk, komen we het pijnlijke van het „vreemdelingschap-in-de-kerk” tegen. Zij die leven in respect voor de HERE, worden in de christelijke samenleving in een hoek gedrukt, miskend, vervolgd, het zijn mensen, die er eigenlijk niet bijhoren, anders dan de rest, zie Psalm 119:9. Dat toch is ook onze situatie momenteel: de officiële kerken presenteren zich in ons land in een Raad van Kerken of zijn lid van de Wereldraad en ze bemoeien zich met alles en nog wat, doen uitspraken over politieke-, sociale- en economische vraagstukken. Maar binnen die kerkgemeenschappen kwijnen de echte kinderen van God wèg, ze horen er Zijn Woord niet meer en moeten

veelal de gemeenschap der heiligen missen. Ze verkeren in een situatie, te vergelijken met die van de gastarbeiders onder ons, vreemdelingen, men vindt dat ze zo vreemd doen. Dat alles staat m.i. niet centraal. „De beslissende vraag, die in deze tijd op ons afkomt, is of wij het niet verleerd zijn, om nomaden-christenen te zijn, en om op kompas te varen. Zijn wij er door de bevoorrechtiging van een rijk verleden niet te verwend voor? Zijn wij door die verwening niet zó georiënteerd op het aardse verleden en op de aardse toekomst, dat wij niet meer in staat zijn om te varen op het kompas van „het Jeruzalem, dat boven is, dat vrij is, dat is ons aller moeder” (Gal. 4:26)? - Aalders, Burger van twee werelden, pag. 207.

Overigens: de bundel bevat veel goede informatie. Ze is - evenals vorige uitgaven - verkrijgbaar door overschrijving van f 6,- op giro-rekening nr. 3910300 t.n.v. GLJC, Hilversum, onder vermelding van „brochure Vreemdelingschap”.

M. de Jonge, Voorburg

Een abc van het Nieuwe Testament

Lichaam

'k Kan me voorstellen, dat sommige lezers vinden dat het niet de moeite waard is aan dit „stoffelijk omhulsel” een artikeltje te besteden. Er is ook in christelijke kring een onderwaardering van het lichaam. Een merkwaardige tegenstelling wordt vaak gemaakt tussen „het lichaam en de ziel”. Men weet niet dat deze tegenstelling van heidense oorsprong is. Heidense wijsgeren hebben deze tegenstelling gemaakt. Het lichaam zou maar een schelp zijn, waarin de kostelijke parel (de ziel) werd bewaard. Bij de dood zou de schelp vergaan en de parel van de ziel tot haar oorsprong, God, terugkeren. Mogelijk zit deze tegenstelling ook nog in de benoeming van het lichaam als het „stoffelijk omhulsel”. Dit minderwaardig achten van 't lichaam is niet bijbels. Maar ze werkt nog wel door in de christelijke traditie. Op het kerkhof heb ik wel de uitdrukking gehoord uit de mond van een „zwarte” dominee: „daar ligt nu de „madenzak”, voor de wormen bestemd. Het komt er nu maar op aan hoe het met de ziel gesteld is.” En dat was gewoonlijk niet al te best. Meestal was er maar weinig hoop voor het behoud. Van deze tegenstelling is in de Bijbel geen sprake.

Het lichaam is een schepping van God. Wel geformeerd uit het stof der aarde. Maar met de levensadem, die God in z'n neus blies, werd de mens tot een levend wezen. Enerzijds met de aarde verbonden, anderzijds met de hemel. Naar Gods beeld en gelijkenis geschapen. Op z'n hemelse Vader gelijkend. We kunnen ons daarvan moeilijk een voorstelling maken. Gezond naar lichaam en geest en ziel. Bestemd om over heel Gods schepping te heersen. Zelfs nu door de zondeval ziekte en dood hun intrede hebben gedaan, ook wat 't lichaam betreft, is het nog terecht door een zwitserse arts een „sprake van God” genoemd. Een „pronkjuweel der schepping”, zoals ik het wel hoorde noemen. Waarmee we voorzichtig moeten omgaan en wat we zuinig bewaren moeten.

Dat Jezus Christus het lichaam hoog gewaardeerd heeft blijkt uit Matth. 5 : 29: „Als uw oog u ergert, d.w.z. tot zonde verleidt, ruk het uit. Want 't is beter dat één lid verloren gaat, dan dat uw hele lichaam in de hel wordt geworpen. En zo ook met uw hand. Als dat u erger zou maken, d.i. tot zonde zou verleiden, houw haar af. Beter een hand verloren, dan dat 't lichaam naar de hel zou gaan. Een monnik moet eens letterlijk gedaan hebben, wat in deze tekst staat. Hij moet z'n hand hebben afgekapt! Natuurlijk bedoelt de Heiland: wend uw oog radicaal af van wat u tot zonde zou verleiden. En trek de hand radicaal

DOOR H. J. JAGER KAMPEN

terug als de neiging opkomt tot verkeerde handtastelijkheid. Verder zijn de genezingen door de Heiland tekenen, dat eens ook het lichaam zal worden bevrijd van de machten van ziekte en dood. In 1 Kor. 6 is ons lichaam een „tempel van de Heilige Geest genoemd”. Daarom zullen we die rein bewaren. In vs 20 beveelt Paulus dan: „Verheerlijkt God door uw lichaam”. Natuurlijk ook door onze geest en ziel. Maar „door uw geest” is later toegevoegd. De Schrift acht het lichaam even belangrijk als de ziel.

In de brieven van de apostel Paulus vinden we dezelfde hoogachting van het lichaam.

In Rom. 6 zegt Paulus dat wij er van mogen uitgaan, dat we dood zijn voor de zonde en levend voor God door Jezus Christus. En dan vervolgt hij in vs 12: „Laat dan de zonde niet langer als koning heersen in uw sterfelijk lichaam. ... stelt uw leden (oog, oor, hand enz.) niet langer als wapenen der ongerechtigheid in dienst van de zonde, maar in dienst van God.” In 1 Kor. 9 noemt Paulus de sport, ons ter lering. Wie aan een wedstrijd deelneemt beheerst zich in alles. De wedstrijdlopers doen dat om als prijs een vergankelijke

krans te krijgen. Wij om een onvergankelijke te ontvangen. Zo, zegt Paulus, moeten wij ons lichaam in bedwang houden. Tuchtigen als het nodig is. Ik denk wel eens: als wij daartoe ons best deden, ons oefenden zoals sporters dat doen, zou het er dan met ons niet beter voorstaan dan het geval is? Tussen haakjes nog dit: In m'n jeugd vond men in gereformeerde kring de sport maar niks. Als tekst werd mij wel voorgesteld: lichamelijke oefening is tot weinig nut. Die tekst heeft het echter niet over sport, maar over ascese, kwelling van het lichaam. Zoals in kloosters wel gebeurde. Gezonde sport is geen vloek, maar een zegen. Wat van beroepssport en topsport niet gezegd kan worden.

Er zou veel meer te noemen zijn. Maar dit moge genoeg zijn om ons er aan te herinneren, dat we ook met ons lichaam God mogen verheerlijken. Zoals er staat in Rom. 12 : 1: „Ik vermaan u dan, brs. en zrs. ... dat gij uw lichamen stelt tot een levend, heilig en Gode welgevallig offer: dat is erediens, die naam waard.” Dat is niet zo te verstaan, dat we ons lichaam moeten afsterven. Maar dat ons dankoffer daarin bestaat, dat we ons lichaam met al z'n leden, gaaf en rein, gezond en krachtig als het kan, in dienst van God stellen. Ik moge dit deel besluiten met de bede: „De God van vrede, heilige u geheel en al en geheel uw geest, ziel en lichaam moge bij de komst van onze Here Jezus Christus blijken onberispelijk bewaard te zijn. Die u roept is getrouw. Hij zal het ook doen”. Als wij dan ook maar doen wat God dóór ons wil doen.

In verband met het bovenstaande wil ik een andere kwestie aansnijden. Namelijk het lichaam en de sexualiteit. In deze tijd zal dit vreemde woord wel niemand onbekend zijn. Eén van de heilig verklaarde kerkvaders heeft de begeerte van de vrouw tot de man en omgekeerd de eigenlijke zonde genoemd. En die verkeerde uitspraak van een „groot man” in de kerk heeft de eeuwen door een slechte invloed gehad. Zoals vaker gebeurt met uitspraken van „grote mannen”. Tot op de huidige dag wordt in vrij brede kringen het lichaam en speciaal de sexualiteit een vieze zaak geacht. Vooral in zogenaamde zware kringen wordt zo gedacht. Dat behoort naar men meent en zegt, tot de „natuur”. Enerzijds heeft dat tot gevolg, dat men er liever niet over spreekt. Er ligt een zeker taboe op deze zaak.

Men spreekt er liever niet over. Maar anderzijds gaat men op dit gebied z'n gang maar. Het betreft immers maar de „natuur”? Anders gezegd: dat is toch maar het vlees? Een vader, die een kind liet dopen, zei eens tegen mij (de ouders waren al op een leeftijd, dat ze geen kind meer verwachtten): dat is nu eenmaal het vlees! Eigenlijk behoorde het niet te gebeuren, maar het was nu eenmaal niet anders.

Deze opvatting leidt in vele kringen (ik heb het over vroeger) tot zogenaamde gedwongen huwelijken. Ten onrechte was dit eigenlijk de enige zonde, waarvan publiek belijdenis moest worden gedaan. Heel vroeger voor heel de gemeente. Later voor de kerkeraad. Vaak een schijnheilig gedoe. Want wat ik voor kort las als eens gebeurd op een kerkeraad, was heel vaak het geval. Toen de predikant nogal zware termen gebruikte om het jonge paar te bestraffen zei een der ouderlingen: Broeder, het is nu wel genoeg. Het is ons allen vrijwel overkomen!

Met deze opvatting houdt ook verband, dat men het Hooglied „geestelijk” verklaarde. De bruid zou de gemeente zijn en de bruidegom Christus. Dat mocht niet een loflied zijn, een liefdeslied over de verhouding tussen man en vrouw. Wat het naar m'n stellige overtuiging wel is. Waarom eigenlijk niet? Het lichaam is toch een schepping van God? En de begeerte der geslachten toch van God gewild? Waarom mag in de H. Schrift geen heerlijk liefdeslied voorkomen? Het verschrikkelijke misbruik en de schandelijke verwording van de gave van God pleit daat niet tegen. Wel zullen we ons voor die verwording en verwildering moeten wachten. Dat de geslachtelijke gemeenschap aan het huwelijk is voorbehouden is duidelijk. Dat hoererij één van de hoofdzonden is blijkt uit veel plaatsen in de Schrift. Dat de strijd tegen de zonde op dit gebied zwaar kan zijn is waar. Maar het is niet onmogelijk in deze strijd te overwinnen. De Geest is sterker dan het vlees. Dat mogen vooral onze jonge mensen temidden van veel geroep om vrijheid bedenken. Nog is waar wat Paulus schrijft in 1 Kor. 6: „Het lichaam is niet voor de hoererij, maar voor de Here ... Uw lichamen zijn leden van Christus ... Door hoererij bezondigt men zich aan eigen lichaam, tempel van de Heilige Geest ... Verheerlijkt dan God met uw lichaam.”

Tenslotte nog dit: Het lichaam is niet bestemd voor het verderf, maar voor de heerlijkheid. We belijden terecht met de 12 art.: „Ik geloof de wederopstanding van het lichaam”. Gelijk Christus opge-

wekt is met een werkelijk lichaam, verheerlijkt en glorieus. Zo zullen ook onze lichamen opgewekt worden in heerlijkheid. De aftakeling zoals we die bij veel bejaarden zien is een afgrijselijke zaak. Er zijn vrijwat mensen die daarom maar nooit of alleen in uiterste noodzaak in een verpleeghuis iemand komen bezoeken. Wat een machtige troost, dat we mogen uitzien naar een vernieuwde schepping. De wederopstanding van het lichaam was de Grieken een dwaasheid. Maar voor gelovigen een machtige troost. Een blij vooruitzicht. Paulus schrijft er in 1 Kor. 15 dit van: „Er wordt gezaaid in vergankelijkheid, en opgewekt in onvergankelijkheid; er wordt gezaaid in zwakheid en opgewekt in kracht; er wordt gezaaid in oneer, en opgewekt in heerlijkheid. Er wordt een natuurlijk lichaam gezaaid en een Geestelijk lichaam opgewekt”. „Natuurlijk” betekent hier: nog aan de dood onderworpen. Geestelijk is: geheel door de H. Geest beheerst. Nooit meer bedreigd door de zonde. Stralend in eeuwige glans. Onvoorstelbaar verrukkelijk. Reeds nu is daar iets van te zien, als we vergelijken het wrak van een verslaafde met het lichaam van iemand, die het door Gods genade rein heeft bewaard.

De Navigators

Dit jaar bestaan De Navigators 35 jaar in Nederland. Deze beweging organiseert op zaterdag 12 november een feestelijk samenzijn in De Doelen in Rotterdam.

Deze dag wordt belegd voor mensen die op enigerlei wijze in de loop van de jaren met het Navigatorwerk in aanraking zijn gekomen.

Het werk van De Navigators ontstond aan boord van Amerikaanse schepen, waar jonge mensen van hun geloof gingen getuigen en anderen begonnen aan te sporen om hun voorbeeld te volgen.

In de beginperiode lag de nadruk vooral op het memoriseren van bijbelgedeelten. Later volgde een schriftelijke bijbelkursus. Nu is het werk gevarieerder. Er bestaan bijbelkringen voor volwassenen, voor groepen aan universiteiten en bij het hoger beroepsonderwijs en clubs voor middelbare scholieren en tieners.

Nog steeds zijn persoonlijke evangelisatie, opbouw in het geloof en toerusting tot getuigend leven de drie kenmerken die dit werk bepalen.

Voor verdere informatie kunt u contact opnemen met Wil Doornenbal op het Navigatorkantoor: Postbus 18, 3970 AA Driebergen, telefoon 03438-20104.

De Groot Nieuws Bijbel (3)

De toon van de taal en de kleur van de woorden

De vertalers van de GNB stellen zich ten doel „dat de vertaalde tekst zoveel mogelijk dezelfde indruk maakt... als de oorspronkelijke tekst”. Daarbij achten zij „ook de toon van de taal en de kleur van de woorden uitermate belangrijk” (zie vorig artikel van 24 juni).

Wie de moeite neemt de vertaling in de eerste uitgave van „Groot Nieuws voor u” in 1972 te vergelijken met de herziene tekst in 1977 en vervolgens met de tekst in de GNB van 1983, constateert al spoedig dat zij aan dit aspect van hun werk voortdurend grote aandacht en zorg besteden.

Een voorbeeld uit een Evangelie en uit een Brief van Paulus, vrij willekeurig gekozen, kunnen u dit duidelijk maken. Tevens blijkt dan waarom het gaat bij dit punt. Als u weer de u vertrouwde vertaling ernaast legt, merkt u ook het geheel andersoortig karakter van de GNB-vertaling.

Johannes 2 : 23-25

1972

23 Tijdens het paasfeest was hij (Jezus) in Jeruzalem, en bij het zien van al die machtige daden van hem kwamen velen tot geloof in hem.

24 Maar Jezus liet zich niet met hen in, want hij kende de mensen maar al te goed.

25 De mens had geen geheimen voor hem; hij wist wat er in het hart van een mens omgaat.

1977 (veranderingen in cursieve druk)

23 Tijdens het paasfeest was hij in Jeruzalem, en bij het zien van al die machtige daden van hem, kwamen velen tot geloof in hem.

24 Maar Jezus gaf hun zijn vertrouwen niet, want hij kende de mensen maar al te goed.

25 De mens had geen geheimen voor hem; hij wist zelf heel goed wat er in een mens omgaat.

1983 GNB alleen wijzigingen in vs. 23.

23 ...en bij het zien van zijn machtige daden kwamen velen tot geloof in zijn naam.

U ziet, de misschien wat al te vlotte vertaling van 1972 wordt geleidelijk weer wat dichter bij het oorspronkelijk gebracht. De veranderingen in 1983 tenminste zijn uitsluitend een kwestie van nauwkeurig weergeven van de

DOOR
H. M. MULDER
KAMPEN

grondtekst. Een gunstig neven-effect is, dat de onprettige werking van 'van hem' en 'in hem' geheel verdwijnt.

Ingrijpend en terecht is de wijziging in 1977 van „Jezus liet zich niet met hen in” in „Jezus gaf hun zijn vertrouwen niet”. Want als Lucas zegt (19 : 10), dat „de Mensenzoon is gekomen om te zoeken en te redden wat verloren is gegaan”, dan kan Johannes niet van Hem verklaren: „Hij liet zich niet in” met mensen „die tot geloof kwamen in zijn naam”. Dit moest worden rechtgezet.

Overigens blijft er ook na dit alles nog iets te wensen over. In het oorspronkelijk is er een nauw verband, een wisselwerking tussen 'kwamen tot geloof' en 'gaf hun zijn vertrouwen niet'. Want in het Grieks wordt voor 'gelovigen' en 'vertrouwen' hetzelfde werkwoord gebruikt. Geloven is immers vertrouwen! Zo komen in de Griekse tekst de mensen en Jezus scherp tegenover elkaar te staan. Zij kwamen tot geloof, Jezus gaf... zijn vertrouwen niet. We moeten erkennen: hier heeft het Grieks een mogelijkheid, die het Nederlands ons niet kan bieden.

In Rom. 3 : 3 is er wel een oplossing. De Statenvertaling zocht het in de verkeerde richting: „zal hun ongeloofigheid het geloof van God te niet doen?”. Immers voor het verstaan van 'het geloof van God' was onmisbaar de Kanttekening: d.i. de trouw en de waarheid van God. Latere vertalingen hebben alle: „zal hun ontrouw de trouw van God te niet doen?”

Op onze plaats kan wel de tegenoverstelling van de mensen en Jezus scherper worden aangegeven, door te vertalen: Maar Jezus van zijn kant gaf hun zijn vertrouwen niet. Bovendien is dit aan te bevelen, omdat er eigenlijk staat. Jezus zelf gaf...

Ja, en het is wat vreemd, dat in

1977 in vers 25 het in 1972 verwaarloosde 'zelf' wel wordt opgenomen, al past het daar niet zo best vanwege de vrije vertaling van het eerste deel van dit vers. Want de bedoeling van vs. 25 is: Iemand anders behoeft het Jezus niet te vertellen, Hij wist het zelf wel. Maar na de vertaling: „De mens had geen geheimen voor hem” heeft daarna 'zelf' geen wezenlijke inhoud meer.

En ook zou ik nog wel willen pleiten voor het behoud van 'allen' in vs. 24, zoals Anne de Vries in zijn vertaling doet: „Want hij kende ze allemaal veel te goed”. Dat 'allen' staat echt in de grondtekst en geeft toch wel een andere kleur aan het geheel.

Galaten 1 : 11-15

De wijzigingen in dit gedeelte zijn in 1983 aangebracht. We vergelijken dus de herziene druk van 1977 en de GNB.

1977

11 U dient het volgende goed te weten, broeders: het evangelie dat ik verkondigd heb, is geen zaak waarover mensen beslissen.

12 Het is me ook niet doorgegeven of geleerd door een mens, nee, het is me onthuld door Jezus Christus.

13 Men heeft u natuurlijk verteld hoe ik vroeger als Jood geleefd heb en hoe ik de kerk van God verwoed vervolgd en uitgeroeid heb.

14 Velen van mijn klasgenoten was ik ver vooruit in de Joodse leer en ik was overijverig waar het ging om de overleveringen van het voorgeslacht.

1983 GNB (veranderingen in cursieve druk)

11 U dient het volgende goed te weten, broeders en zusters; het evangelie dat ik verkondig heb, is geen zaak van mensen afkomstig.

12 Ik heb het ook niet ontvangen of geleerd door een mens, nee, het is me onthuld door Jezus Christus.

13 U hebt natuurlijk horen vertellen hoe ik vroeger als Jood geleefd heb en hoe ik de kerk van God verwoed trachtte te vervolgen en uit te roeien.

14 Velen van mijn leeftijdgenoten was ik ver vooruit in de joodse leer en ik was overijverig waar het ging om de overleveringen van het voorgeslacht.

De aanspraak: 'broeders en zusters' is pas in 1983 toegepast. Ik moest er wel even aan wennen. Je krijgt ietwat het gevoel dat toegegeven wordt aan een moderne levenshouding, die misschien van voorbijaande aard is.

Maar daarvan ben ik geheel teruggekomen. Als Paulus in zijn brieven zich richt tot een gemeente, spreekt hij ze uiteraard in die tijd aan als broeders. Maar loopt in onze tijd daarmee niet volkomen parallel de aanspraak van de gemeente als 'broeders en zusters'? Dat past geheel in de sociale structuur waarin we leven. Wel geloof ik, dat pogingen om in navolging van het gebruikelijke 'dames en heren' nu ook de gemeente aan te spreken als 'zusters en broeders' in strijd zijn met een natuurlijke ontwikkeling en dus af te raden.

„Van mensen afkomstig” is stellig een verbetering voor „waarover mensen beslissen”. En het is een poging om de betekenis van de letterlijke vertaling „naar de mens” voor ons begrijpelijker te maken.

In de verzen 12 en 13 probeert de GNB weer wat dichters bij het oorspronkelijk te blijven dan in 1977 het geval was. Toen verdween de figuur van Paulus geheel uit het zicht, terwijl in het Grieks 'ik' juist sterke nadruk heeft. Ook „men heeft u natuurlijk verteld” kon moeilijk gehandhaafd blijven. Het hield méér in dan uit het oorspronkelijk valt af te leiden. Er staat nl. eenvoudig: „Want u hebt gehoord...” Het is dus mogelijk dat Paulus er zelf wel bij hen over gesproken heeft. In ieder geval was het een zeer bekend feit (vgl. ook vs. 23). Maar „men heeft u natuurlijk verteld” wekt veeleer de gedachte, dat anderen met een bepaalde bedoeling dit zouden hebben verteld. En dan is er te veel ingelegd... Zelfs „U hebt natuurlijk horen vertellen” suggereert m.i. nog iets te veel. Ten slotte, „trachtte te vervolgen en uit te roeien” is inderdaad een zuiverder weergave van het Grieks en (dus) ook begrijpelijker dan „vervolgt en uitgeroeid heb”.

In vs. 14 is de algemenere term 'leeftijdgenoten' beter dan het eerst gebruikte 'klagenoten', al vind ik het woord zelf nu niet zo gewoon. Het is waarschijnlijk gekozen, omdat men het woord 'klagenoten' wilde vervangen. Maar juist bij een wat vrije weergave verdient toch de vertaling van Anne de Vries overweging: „in de Joodse leer was ik beter thuis dan de meeste andere Joden van mijn leeftijd.” Heel gewoon Nederlands, dat alle elementen goed weer geeft.

Kerknieuws

Aan alle eerstejaars theologie - c.q. 'vooropleiding' - studenten

Op D.V. 17 september 1983 begint het nieuwe seizoen voor de Theologische Studie Begeleiding (TSB). Deze begeleiding is opgezet vanuit de Ned. Ger. kerken en bedoeld voor studenten uit deze kerken, die aan de verschillende fakulteiten en hogescholen theologie studeren. Momenteel doen de meeste studenten dat aan de 'Theologische Hogeschool der Christelijke Gereformeerde Kerken' in Apeldoorn, waar ook de TSB-vergaderingen worden gehouden.

De TSB beoogt

- een aanvulling te geven op het studieprogramma vanuit de Ned. Ger. Kerken;
- de kontakten tussen de studenten en de kerken te bevorderen;
- de kontakten tussen de studenten onderling te bevorderen.

Gedurende het cursusjaar (sept.-mei) zijn er 9 bijeenkomsten (op zaterdag) o.l.v. de predikanten H. de Jong, O. Mooiweer en H. Smit. De vergaderingen bestaan altijd uit twee gedeelten nl. preekvoorstel van één van de studenten + discussie. Eén keer per jaar wordt de zgn. exegesedag gehouden; we buigen ons dan een zaterdag lang over een bijbelboek of -deel. In de maand mei is er altijd het TSB-weekend. Naast de vaste onderdelen preek en lezing is er dan extra gelegenheid de onderlinge kontakten te verstevigen.

We beginnen dit seizoen, zoals gezegd, op 17 september a.s. Bij deze bijeenkomst zal er een extra hartelijk welkom zijn voor de 'nieuwelingen'. Dat zijn de mensen, die dit cursusjaar ('83/'84) beginnen met de studie theologie of zich daarop voorbereiden via de 'Vooropleiding'.

Je kunt je opgeven als TSB-deelnemer (m/v) door te bellen of te schrijven naar de sekretaris van het TSB-werk: Paul Kurpershoek, Germanenlaan 136, 7312 JC Apeldoorn, tel. 055-558653. De deelname is kosteloos. Wie zich voor 14 september 1983 aanmeldt, ontvangt nog het materiaal voor de TSB-bijeenkomst van 17 september 1983.

Programma Theologische Studie Begeleiding 1983/1984

(wijzigingen voorbehouden)

- 17 sept. 1983:
Preek van Harry Bruins over 1 Kon. 16 : 34; Lezing van drs H. de Jong over het boek 'Prediking en historisch-kritisch onderzoek' van prof. Runia.
- 22 okt. 1983:
Lezing van drs K. v. d. Toorn, 'Iets over de Psalmen'; Preek van Jan Mudde over Zondag 9 HC.

- 12 nov. 1983:
Exegesedag o.l.v. drs H. de Jong over de uitverkiezingsteksten in het Evangelie naar Johannes, met name de hoofdstukken 6, 13, 15 en 16.
- 3 dec. 1983:
Preek van Beppie Schuurman over Lucas 1 : 8-17; Lezing van drs H. Smit over het boek van H. de Vos 'Inleiding in de Ethiek'.
- 21 jan. 1984:
Preek over Job 28 m.n. vs. 28) van Johan Langelaar: Lezing van drs O. Mooiweer, 'Iets over de geschiedenis der Ned. Ger. kerken.'
- 18 febr. 1984:
Lezing van mr. dr J. Meulink over het Accoord van Kerkelijk Samenleven; Preek van Kees Smit over Zondag 38 HC.
- 10 maart 1984:
Preek van Tjeerd Baron over Filippenzen 1 : 21-24; Lezing van drs H. Smit n.a.v. het boek 'De komst van het Koninkrijk' van dr H. N. Ridderbos.
- 14 april 1984:
Preek van Titia de Ruiter over Zondag 49 HC; Lezing van drs O. Mooiweer over 'Verschil in homiletische aanpak'.
- 18-20 mei 1984:
Preek van Jan Michiel de Groot over Jes. 62 : 6-7; Lezing van ds G. v. d. Brink over 'Stervensbegeleiding'.

Voor informatie over het werk van de Theologische Studie Begeleiding kunt u terecht bij de sekretaris: Paul Kurpershoek, Germanenlaan 136, 7312 JC Apeldoorn, tel. 055-558653.

Uit breder kring

De heer P. Samuel, secretaris van de Bethel Agricultural Fellowship in India, is van plan ons begin september a.s., D.V., te bezoeken.

Hij heeft de leiding en verantwoording over zo'n 2.500 kinderen in de verschillende kindertehuizen van Bethel. Niemand beter dan hij zal u dan ook over de kinderen kunnen vertellen.

Wij zijn blij dat wij u in de gelegenheid kunnen stellen hem te ontmoeten. Wij hebben hiertoe verschillende samenkomsten georganiseerd waar hij zal spreken. Wij

nodigen u graag daarvoor uit. Deze samenkomsten worden gehouden op:

donderdag, 1 september a.s. in *Eck en Wiel*, Burg. Verbrughweg 16, Eck en Wiel, p.a. l'Abri. Aanvang: 20.00 uur.

vrijdag, 2 september a.s. in *Zwolle*, in de Zuiderkerk, Zuiderkerkstraat 31, Zwolle. Aanvang: 20.00 uur.

maandag, 5 september a.s. in *Groningen*, in de Maranathakerk, v. Lenneplaan 97, Groningen. Aanvang: 20.00 uur.

dinsdag, 6 september a.s. in *Rotterdam*, in de Gereformeerde Kerk, Simonstraat (zijstraat Schiekade), Rotterdam. Aanvang: 20.00 uur.

woensdag, 7 september a.s. in *Utrecht*, in de Jerusalemkerk, Troosterlaan 65, Utrecht. Aanvang: 20.00 uur.

De lezingen van de heer Samuel zullen worden vertaald. Vragen over de kinderen en het werk van de Bethel Agricultural Fellowship zal hij graag beantwoorden.

We hopen u op een van deze avonden te mogen ontmoeten.

Met vriendelijke groeten,
Stichting Redt Een Kind

Wij zoeken voor onze dochter, studente P.A. Amersfoort of Ermelo, met spoed

EEN KAMER

met of zonder kookgelegenheid.

Gaarne uw telefonische reacties op 01831-3349 na 18.00 uur.

Zoekt U
in 't voor- of naseizoen
voor uw groep ruimte?
Wist U dat

Evangelische Camping „t BELOOFDE LAND”

voor grote en kleine groepen accommodatie heeft?

Bosweg 17, 3781 NG Voorthuizen
Tel. 03429 - 2942

Nieuwe Opbouw-uitgave

De aangekondigde brochure over

Antroposofie

van Drs Pieter van Kampen

is te bestellen bij
Administratie „Opbouw”,
Kon. Wilhelminalaan 38,
3956 TD Leersum.

De prijs bedraagt f 3,50 plus portokosten. Bij toezending van de brochure ontvangt men tevens een accept-girokaart met het verschuldigde bedrag.

VOOR UW DRUKWERK NAAR

DRUKKERIJ „STEENBERGEN”

NOOITGEDACHT 3 — 3701 AL ZEIST — TELEFOON 03404 - 22452